

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ (СПРОБА КОРОТКОГО ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОГЛЯДУ)

В історичному часописі епохальних подій і століть Україна як держава – країна європейського континенту то виникала, то тимчасово зникала з них, то знов з'являлася у певних модифікаціях назв, територій і кордонів. Вузловими віхами на шляху державотворчості українського народу були: Давня Русь із політичним центром у Києві, Галицько-Волинська держава (князівство, згодом королівство – авт.), Запорозька Січ – суспільно-політичне утворення українського козацтва, феномен держави Богдана Хмельницького із самоназвою «Військо Запорозьке», згодом – Україна, а опісля – Лівобережна та Правобережна Гетьманщини (XVIII ст.), Українська Народна Республіка (УНР) 1917 р., Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського, Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), Карпатська Україна 1938–1939 рр., нарешті, Україна від 24 серпня 1991 р. і до сьогодні. Українські вчені вважають, що невід'ємною і складовою частиною функціонування будь-якої державної інституції є її зовнішньополітична діяльність, опрідметнена сферою дипломатії. Часто від злагодженості роботи дипломатичної служби залежать долі країн і народів, політична рівновага і навіть існування цивілізацій на світових материках і континентах.

Саме Україна є однією із держав, яка найбільш гостро відчула вищезгадані явища на своєму власному історичному досвіді. Будучи розташованою в самісінькому центрі Європи, де перетинаються військово-стратегічні, торгово-економічні, етнокультурні і, зрештою, геополітичні шляхи між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем, Україна із прадавніх давен постійно була об'єктом нападів войовничих племен і народів, рятувала тим самим від нищення країни Центральної і Західної Європи, стаючи часто заручником геополітичних інтересів сусідніх держав.

Нині Україна поступово стає впливовим геополітичним фактором міжнародного життя і це накладає велику відповідальність на дипломатичну службу як одну із важливих державних інституцій. Але при цьому українським дипломатам завжди варто знати і пам'ятати, що підґрунтя їхніх сьогоднішніх і майбутніх успіхів у міжнародній сфері закладено у далекому минулому. Витоки української дипломатії тісно пов'язані з історією української державності, яка сягає часів Київської Русі [1]. У послідуючі історичні часи, часто навіть несприятливі для її державотворення, Україна активно впливала на міжнародні події Європи і світу.

На жаль, ще і до початку ХХІ ст. історія української дипломатії залишалась поза увагою вітчизняної історіографії, а тим паче і зарубіжної.

Практично донедавна (до 90-х років ХХ ст.) не існувало жодного синтетичного і узагальнюючого дослідження, де б простежувалися послідовні сюжети української дипломатії від найдавніших часів і донині. Правда, траплялися студії, які у контексті загальної так званої «общерусской» канви, присвячувались виокремленим подіям і явищам локального регіонального характеру. У цьому ракурсі найбільшою популярністю на дослідницькій ниві користувалися окремі фрагменти з дипломатичної історії Київської Русі. Назвемо деякі з них: «Древняя Русь» В.В.Мавродіна і «Опыт периодизации истории русской дипломатии» В.Т.Пашуто, «Дипломатия Древней Руси: IX – первая половина X вв.» А.Н.Сахарова і «Русский посольский обычай XI–XIII вв.» Д.С.Ліхачова, «Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.» Б.Д.Рибаківа і «Папство и Русь в X–XV вв.» Б.Я.Рамма та інші [2]. Відзначимо підбір згаданими дослідниками джерелознавчої бази і їх професійну ерудицію. Але порушена ними проблематика висвітлювалася однобічно. Вона вивчалася переважно з позицій великодержавної російської історіографічної концепції, крізь призму загальноросійської історії, із позицій «старшого брата». Подібна ситуація склалася в царині вивчення історії дипломатії України другої половини XVII–XVIII ст. Із поля зору дослідників майже повністю випали питання становлення інституту національної дипломатичної служби та зовнішньої політики уряду Б.Хмельницького, дипломатична боротьба за збереження Української держави. Наприклад, у трьохтомній радянській «Истории дипломатии» про діяння і політику українського гетьмана Б.Хмельницького навіть не згадано, але його сучаснику О. Кромвелю присвячено чотири сторінки [3]. В окремих працях українських радянських істориків робились спроби констатації епізодів і фактів дипломатичних процесів [4]. Ламану, затьмарену лінію в історіографії нагадує й дипломатична історія радянської (за іншим виразом «советської») України. Як правило, її зображували і подавали у контексті дипломатичної доктрини тодішнього СРСР.

У кінці ХХ ст. Україна стає незалежною, самостійною державою. Першою ластівкою у вивченні місця України у європейському і світовому процесах стало видання Міжвідомчого збірника наукових праць Інституту історії України під назвою «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», який був заснований у 1991 р. – в рік здобуття державної незалежності Україною. На сьогодні побачили світ 11 випусків цього глибоко наукового збірника. Це унікальне видання увібрало в себе аргументований аналіз найпомітніших аспектів становлення української зовнішньої політики впродовж десятиріччя розвитку дипломатії незалежної України. У збірнику започатковані рубрики: «Україна і світ», «Україна в міжнародних відносинах», «Культурні й наукові зв'язки українського народу», «Україна і слов'янський світ», «Українці за кордоном», «Іноземці про Україну», «Україніка в Європі» та інші. Тут

висвітлювалося щонайширше коло актуальних і малодосліджених проблем з історії міжнародних зв'язків України і українського народу від княжих часів до перших років становлення зовнішньої політики незалежної української держави [5].

Настав сприятливий період предметного відтворення у просторі й часі синтетичної й узагальненої історії української дипломатії. Спробою такого вивчення і творення стала книга «Нариси з історії дипломатії України», що побачила світ у другому календарному році XXI-го століття [6]. Власне, це є довгоочікуваний науковий історичний трактат, присвячений 10-му ювілею незалежності України. Він написаний колективом провідних українських істориків на чолі із академіком НАН України В.А.Смолієм, який у передмові до видання справедливо стверджує, що досі в країні «не існує жодного синтетичного дослідження, в якому б послідовно прослідковувався процес еволюції дипломатичної служби в Україні з найдавніших часів до сьогодення» [7].

Структурно ця синтетична праця побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається із 12 розділів, які у свою чергу поділяються ще на підрозділи [8]. Перші два розділи «Нарисів...» – «Дипломатія Київської Русі» і «Дипломатія Галицько-Волинської Русі» (С.9–77) – написані М.Ф.Котляром, в них простежено генезу і тенденції розвитку давньоруської дипломатичної служби, певну систему міждержавних відносин. Діяльність української дипломатичної служби часів Галицько-Волинського князівства, на думку вченого, була важливим фактором політичного життя Європи кінця XII–XIII ст. Форми і методи дипломатичних відносин Галицько-Волинської держави були різноманітними й інтенсивними.

Третій розділ – «Українські землі як об'єкт змагань держав Центрально-Східної Європи» (С.78–106). Автор О.В.Русина розкриває процес державного занепаду України. Проаналізовано ряд міждержавних угод, які позбавляли український компонент Великого Князівства Литовського реального впливу на політичний розвиток Речі Посполитої. Це показано на тлі складної і тривалої боротьби держав Центрально-Східної Європи за українські землі.

Четвертий і п'ятий розділи (С.107–207) написані В.А.Смолієм і В.С.Степанковим. Розділи присвячені становленню української дипломатичної служби уряду гетьмана Б.Хмельницького, його дипломатичній боротьбі за збереження Української держави у другій половині XVII–XVIII ст. Автори всебічно аналізують і оцінюють дипломатичну службу козацької держави, виділяючи її як найбільш ефективно діючу державну структуру. Поетапно і детально розглянуто причини і наслідки поступового перетворення Української козацької держави із суб'єкта на об'єкт міжнародного права.

Шостий розділ (С.208–263) присвячений дипломатії Кримського ханства середини XV ст. – 1783 р. Автор розділу О.І.Галенко дослідив роль і місце цієї держави у світовій і українській історії, її дипломатичну діяльність. О.Галенко дійшов висновку, що ця діяльність обмежувалася стосунками із найближчими сусідами. Постійним дипломатичним партнером ханства було українське козацтво і консули європейських країн у Стамбулі. Під час російсько-турецьких війн 70–80 рр. XVIII ст. царський уряд постійно втручався у внутрішнє життя і часто провокував внутрішньополітичну нестабільність Кримського ханату, що врешті-решт привело до анексії Криму Росією в 1783 р.

Сьомий розділ (С.264–313) «Дипломатичні аспекти «Східного питання» і Україна». Його автор О.П.Реєнт розглядає кілька напрямів цієї проблеми. Зокрема, він констатує, що втративши свою незалежність і державність, українські землі кінця XVIII– поч. XX ст. продовжували залишатися об'єктом воєнно-політичних і дипломатичних інтересів багатьох європейських країн. Вчений зупиняється на висвітленні дипломатичних зусиль царського уряду під час анексії України і Криму, подає тактику російської, австрійської та пруської дипломатії у розв'язанні т. зв. «польського питання» і становище в Галичині, Підляшші та Холмщині. Значну увагу приділено тактиці і акціям діячів українського національного руху напередодні та в період Першої світової війни.

Окремий, восьмий розділ (С.314–396) присвячений новому етапу в діяльності дипломатичної служби України, що пов'язаний з добою національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. Автори розділу «Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920 рр.) О.В.Павлюк і В.С.Сідак описують дипломатичну діяльність урядів УНР, Української Держави гетьмана П.Скоропадського, Директорії УНР та ЗУНР. Вчені висвітлюють напрями зовнішньополітичної орієнтації українських урядів та їх дипломатичних служб, розкривають структуру і основні функції останніх, показують їх роль у формуванні міждержавних стосунків із країнами Європи.

Дев'ятий розділ «Європейська дипломатія та Україна у міжвоєнний період (1921–1939)» написаний С.В.Кульчицьким, О.В.Павлюком і М.В.Кірсенком (С.397–490). Вчені вказують на принципово відмінну орієнтацію радянських чинників і факторів від зовнішньополітичного курсу попередніх українських урядів та дипломатичних служб. Тут наголошено, що «вожді міжнародного пролетаріату», встановивши із 1921 р. своє панування і на Україні, прагнули змусити жити людство за доктринальними настановами комунізму. Показано дипломатичні дії й заходи різних українських урядів тих часів – «екзильного» уряду УНР, еміграційного центру ЗУНР, уряду УСРР, уряду Карпатської України тощо.

Розділ десятий (С.491–549) присвячено проблемі вирішення «українського питання» в дипломатичній історії Другої світової війни. Автор розділу Л.О.Лещенко. На тлі таємної дипломатії Радянського Союзу й Німеччини, для яких українські землі стали об'єктом експансіоністських зазіхань і агресії, висвітлюється дипломатична активність політичних сил, які боролися за відродження незалежної української держави, зокрема діяльність ОУН(б) та ОУН(м).

Передостанній, одинадцятий розділ (С.550–616) – «Повоєнна дипломатія Української РСР». Автор розділу Є.Є.Камінський характеризує у цілому дипломатичну активність УРСР як «обмежену», а діяльність МЗС УРСР реалізувалася переважно через її постійні представництва в ООН і ЮНЕСКО. Діяльність українських делегацій у цих поважних міжнародних організаціях повністю співпадала із діями МЗС СРСР. Автор стверджує, що дипломатія УРСР того часу покликана була нейтралізувати проблеми і труднощі, що «провокувалися підривною діяльністю» українських націоналістів і дисидентів, організувати «контрпропаганду», «розвінчування» та «протести» проти їх дій.

Останній, дванадцятий розділ (С.617–714) приурочений зовнішній політиці незалежної України. Автор розділу В.М.Литвин простежив десятирічний період самостійного існування української дипломатичної служби, висвітлив процес міжнародного визнання України, показав основні напрями діяльності українських посольств і консульств у різних країнах світу, характеризує офіційні візити керівників нашої країни в іноземні держави, українське представництво у міжнародних організаціях та співтовариствах тощо.

Отже, «Нариси...» є першою спробою узагальнюючого підходу до вивчення історії української дипломатії. Сюжети книги хронологічно охоплюють дванадцять століть національної історії. У цьому контексті історія дипломатії – це надзвичайно яскрава, емоційно насичена грань історичного буття українського народу, яка заслуговує на своє всебічне висвітлення. І тому вважаємо актуальним навести вислів відомого українського історика і політолога І.Кураса: «Настав час предметно і періодично відтворювати історію дипломатичного життя України, публікувати змістовні й глибокі розвідки про діяльність творців зовнішньої державної політики, знайомити читацький загал з епістолярією відомих дипломатів, з ґрунтовними науково-теоретичними дослідженнями цієї важливої галузі міжнародних відносин» [9].

Ніби на підтвердження цих слів із 2000-го року почав виходити науковий щорічник «Україна дипломатична». Його засновниками вважаються Дипломатична Академія при МЗС України, Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв, Громадська наукова організація Міжнародний історичний клуб «Планета». На сьогодні побачили світ уже три випуски щорічника [10]. Готується до друку

четвертий. Кожний із них – це ошатна книга обсягом понад 400 сторінок і основне в них – високий науковий рівень, широка інформативність. Майже третина щорічника присвячена дипломатичному корпусу – вперше подані біографії діючих українських та зарубіжних послів. Зміст наукового щорічника усіх трьох випусків засвідчує, що створено певний підхід до глибокого наукового дослідження в царині історії й сьогодення української дипломатії. Діапазон матеріалів щорічника «Україна дипломатична» широкий і багатогранний: теоретичні статті й наукові розвідки, портрети-есе українських дипломатів, спогади, біографістика тощо.

У цьому унікальному виданні окреслюються два окремі пласти публікацій. Перший – студії та дослідження з історії української дипломатії: дипломатія Київської Русі, дипломатичні служби часів української козацької держави, сторінки діяльності дипломатичних місій УНР, дипломатичні відносини УРСР та незалежної України. У цьому пласті друкуються матеріали під рубриками «З відстані століть», «Дипломати про дипломатів та дипломатію», «Слово іноземним дипломатам». У другому пласті здійснюється публікація теоретичних наукових досліджень, розвідок, щоденників, спогадів, епістолярії у яких йдеться про специфіку дипломатії як науки щодо здійснення завдань зовнішньої політики держави, як мистецтво досягти своєї мети методами, притаманними дипломатії під рубрикою «Сучасна українська дипломатія». Передбачається «озвучувати» неznані або маловідомі документи зовнішньополітичного характеру, матеріали про діяльність зарубіжного дипломатичного корпусу, про підготовку дипломатичних кадрів тощо. Науковий щорічник «Україна дипломатична» залишається відкритим для дослідників історії української дипломатії, дипломатів, учених, журналістів» [11].

1. Курас Іван. Українська дипломатія: історія і сьогодення // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск II. – Київ, 2002. – С.4.

2. Мавродин В.В. Древняя Русь. – М., 1947; Пашуто В.Т. Опыт периодизации истории русской дипломатии // Древнейшие государства на территории СССР. – М., 1984; Його ж. Внешняя политика древней Руси. – М., 1968; Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси: IX – первая половина XX вв. – М., 1980; Лихачов Д.С. Русский посольский обычай XI–XIII вв. // Исторические записки. Кн.18. – М., 1946. – С.42–55; Рыбаков Б.А. Киевская Русь и Русские княжества XII–XIII вв. – М., 1982; Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV вв. – М., 1959; Насонов А.Н. Монголы и Русь. – М.-Л., 1940 и др.

3. История дипломатии. Т.1. – М., 1959. – С.288–291; порівняльну характеристику діянь вождів англійської і української революцій див.: Історія України. Навч. посібник. Видання 2-е, доповнене і перероблене / Під редакцією В.Смоля. – Київ, 2000. — С.127.

4. Шевченко Ф.П. Дипломатична служба на Україні під час визвольної війни 1648–1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1964. – Вип.1. – С.86–87.

5. Див.: Показчик матеріалів, надрукованих у випусках збірника «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» за 1991–2000 рр. Вип.10. – Київ, 2001. – С.290–303; Там само. Вип.11. – Київ, 2002.

6. Нариси з історії дипломатії України. – Київ, 2001. – 736 с. (Далі вживаємо скорочено «Нариси...» – авт.).

7. Смолій В., академік НАН України. Передмова до «Нарисів...». – С.6.

8. Даючи стислу анотацію, ми використовуємо матеріали із наукової розвідки Т.Осташко «Нариси з історії дипломатії України» // Україна дипломатична. Вип.II. – Київ, 2002. – С.581–585.

9. Курас Іван. Назв. праця. – С.7.

10. Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип.I. – Київ, 2000; Вип.II. – Київ, 2001; Вип.III. – Київ, 2002.

11. Там само. Вип. II. – С.7.